

Begrebsforklaringer til Stavnsbåndet i Vestjylland / Nørholm-projekt

Fæste

At fæste er at have brugsret over jorden. Godsejeren, der ejede jorden, kunne på bortfæste en gård til gengæld for afgifter som hoveri (arbejde) og landgilde (skat). Fra 1600-tallet og frem var så godt som alle gårde fæstegårde. Fæstebønderne var altså underlagt jordejerne – men omvendt fulgte der også rettigheder med i fæstet, for eksempel at godsejeren ikke blot kunne nedlægge gårde og selv overtage driften af jorden.

Stavnsbånd

Stavnsbåndet var, kort fortalt, en 'kriselovgivning', der blev indført i 1733. I 1730-erne var der økonomisk krise, og især de sjællandske godsejere havde svært ved at finde fæstebønder til at overtage ledige gårde. Det var også svært for godsejeren at få de unge mænd til at stille som soldat.

Mange bønder var utilfredse med loven, og gjorde hvad de kunne for at omgå den. I store dele af Syd- og Vestjylland virkede stavnsbåndet ikke så godt. Mange drenge under 14 år stak af. Også de unge mænd over 14 tog til Nordtyskland (der dengang var Fyrstedømmer), eller stod til søs til Holland og England. Hvis de vendte tilbage, bosatte de sig på øerne, for at undgå at blive udskrevet som landsoldat. Helt galt var det i Børsmose (vest for Oksbøl) i 1737, hvor der på 10 ejendomme kun var en eneste ung karl! For at modvirke denne flugt fra landbruget, fik præster forbud mod at vie par, uden tilladelse fra sessionen. Præsterne i hertugdømmerne skulle se gyldigt pas, inden de måtte give en ung mand nadver – eller gøre ham til ægtemand. På trods af straf og truslen om ikke at kunne blive gift, kom stavnsbåndet ikke til at fungere 100% i Vestjylland.

Udskiftningen

I sidste halvdel af 1700-tallet frem til 1814 blev der vedtaget en masse landbrugsreformer i Danmark. De skulle gøre landbruget mere effektivt. Før reformerne blev små jordlodder dyrket i fællesskab af bønderne i en landsby. Reformerne om udskiftning betød, at man skulle opgive den fælles drift. I stedet skulle man samle al gårdens jord. Jo tættere på gården, jorden kom til at ligge, jo mere effektivt blev landbruget. Mange steder flyttede man en eller flere gårde væk fra landsbyen – så der blev plads til, at man kunne have et stort område med marker omkring sig. En udflytter-gård er altså en gård, der blev flyttet væk fra landsbyen og ud til sine samlede jorde. Udskiftningen tog for alvor fat efter 1792, hvor godsejerne fik lov til at lægge udgifterne til det over på fæstebønderne.

Udskiftningen gjorde, at bønderne blev mere individuelle. De måtte nu selv tage valg om afgrøder og driftsform. Sammen med nye skole-love betød det starten på det moderne landbrug.

Stavnsbåndets ordlyd

I stavnsbåndsforordningen af 4. februar 1733 stod der: "Ingen bondekarl må give sig fra det gods, hvor han er født, så længe hans husbonde kan skaffe ham tjeneste, medmindre han er over de til enrollmenten ansatte år, eller sin tid ved land militsen rigtig har udtjent. Men når han derfra har erhholdet sin afsked, som ham uden nogen slags betaling meddeles, må han sin husbonde tjenesten lovlige opsigte, og derefter kan han siden tage tjeneste i landet, hvor han selv vil. Undtagen han er af de gamle vornede eller har firsiddet sin gård. Men i andre tilfælde må den ikke nægtes ham". Alle drenge fra deres fyldte 14. år til deres fyldte 36. år var omfattet af lovens bestemmelser. Flere gange blev stavnsbåndet strammet. I 1742 blev det udstrakt til at gælde alle mænd mellem 9 og 40 år, og i 1764 blev drenge på 4 år også omfattet af loven. I 1788 blev det besluttet at ophæve loven med virkning fra år 1800.